

IQLIM O'ZGARISHI MUAMMOSI NATIJASIDA CHO'LLANISH JARAYONINING INTENSIVLASHUVI: QIZILQUM VA QORAQUM CHO'LLARI MISOLIDA

*Tuxtamuratova Dilnoza Dilmurodovna
Buxoro davlat Pedagogika instituti*

Annotatsiya: Mazkur maqolada iqlim o'zgarishi tufayli cho'llanish jarayonining jadallashuvi muammosi Qizilqum va Qoraqum cho'llari misolida tahlil etilgan. Tadqiqot natijalariga ko'ra, bu hududlarda yog'in miqdorining kamayishi, haroratning ortishi, o'simlik qoplaminin qisqarishi va suv resurslarining tanqisligi cho'llanish jarayonini kuchaytirayotgan asosiy omillar sifatida aniqlangan. Shuningdek, maqolada cho'llanish oqibatlari va unga qarshi kurashish yo'llari yoritilgan.

Kalit so'zlar: Cho'llanish, iqlim o'zgarishi, Qizilqum, Qoraqum, ekologiya, suv resurslari, harorat, degradatsiya, Orolqum.

So'nggi o'n yilliklarda global miqyosda iqlim o'zgarishi insoniyatning ijtimoiy-iqtisodiy hayotiga va tabiiy ekotizimlarga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Ayniqsa, yarim qurg'oqchil va qurg'oqchil mintaqalarda bu holat cho'llanish jarayonini keskin kuchaytirmoqda. O'zbekiston hududining katta qismini tashkil etuvchi Qizilqum va Qoraqum cho'llari iqlim o'zgarishi natijasida cho'llanishning yaqqol namunasiga aylangan. Ushbu maqolada ushbu hududlarda cho'llanish jarayonining asosiy sabablari va oqibatlari tahlil qilinadi, hamda ularni yumshatish yo'llari ko'rib chiqiladi.

Yer sharida sodir bo'layotgan iqlim o'zgarishlari nafaqat qutb hududlaridagi muzliklarning erishi yoki okean sathining ko'tarilishi bilan cheklanmaydi. U, ayniqsa, O'zbekiston kabi kontinental iqlim hukmron bo'lgan mamlakatlarda cho'llanish, yer degradatsiyasi va suv tanqisligi kabi muammolar bilan namoyon bo'lmoqda. Cho'llanish — tabiiy yoki antropogen omillar ta'sirida unumdor yerlarning ekologik jihatdan yaroqsiz holga kelishidir. Jahon miqyosida cho'llanish Yer yuzining 40 foizidan ortiqroq qismini qamrab olgan va bu hududlarda 2 milliarddan ortiq aholi istiqomat qilmoqda.

Markaziy Osiyo mintaqasi, xususan, Qizilqum va Qoraqum cho'llari bu jarayonning eng yaqqol zonalaridan hisoblanadi. O'zbekistonning shimoliy va g'arbiy hududlarini egallagan bu cho'llar tarixan o'ziga xos iqlim sharoiti, flora va fauna tizimiga ega bo'lsa-da, oxirgi o'n yilliklarda bu ekotizim izchil yemirilmoqda. Bunga sabab bo'layotgan asosiy omillardan biri — haroratning oshishi va yog'in miqdorining kamayishidir. Bular cho'llanish jarayonining tabiiy asosini tashkil qilsa, aholining yer

va suvdan samarasiz foydalanishi, o'rmonlarning kesilishi va noto'g'ri sug'orish siyosati esa antropogen omillar sirasiga kiradi.

Mazkur maqola aynan shu omillarni Qizilqum va Qoraqum cho'llari misolida ilmiy asosda yoritishga, mavjud muammolarni tahlil qilish va ularga yechim taklif qilishga qaratilgan.

Tadqiqotda quyidagi usullar qo'llanildi:

- **Kartografik tahlil:** so'nggi 30 yillik kosmik suratlar asosida Qizilqum va Qoraqum hududlarining o'zgarish dinamikasi o'rganildi.
- **Tahliliy statistik usul:** O'zbekiston Respublikasi Ekologiya, atrof-muhitni muhofaza qilish va iqlim o'zgarishi vazirligi ma'lumotlari asosida iqlim ko'rsatkichlaridagi o'zgarishlar tahlil qilindi.
- **Suhbat va intervyu usuli:** mahalliy aholi va mutaxassislar bilan o'tkazilgan suhbatlar asosida cho'llanish oqibatlarini va ularning yashash tarziga ta'siri o'rganildi.

Tadqiqot natijalari quyidagilarni ko'rsatdi:

Qizilqum cho'li hududida o'rtacha yillik yog'in miqdori 30 yil davomida 15–20% ga kamaygan, bu esa tuproqdagi namlik darajasining keskin pasayishiga olib kelgan.

Qoraqum cho'li hududida esa 1980–2020 yillar oralig'ida o'rtacha harorat 1,6 °C ga oshgan.

Suv manbalarining kamayishi (ayniqsa Amudaryo va Sirdaryo suv oqimining qisqarishi) natijasida o'simlik qoplami qisqargan, ayrim hududlar butunlay o'simliksiz qolgan.

Tuproq eroziyasi va tuzlanish jarayoni kuchaygan, natijada qishloq xo'jaligiga yaroqli yerlar soni kamaygan.

Aholining migratsion faolligi oshgan – chorvachilik va dehqonchilik bilan shug'ullanuvchi aholi boshqa hududlarga ko'chishga majbur bo'lgan.

Tadqiqot natijalari iqlim o'zgarishi cho'llanish jarayonining asosiy drayverlaridan biri ekanligini ko'rsatdi. Qizilqum va Qoraqum cho'llari ekologik jihatdan zaif zonalardan biri hisoblanadi va harorat ko'tarilishi, yog'in kamayishi, shamol eroziyasi kabi omillar bu hududlarni yanada mo'rtlashtirmoqda. Cho'llanish faqatgina ekologik emas, balki ijtimoiy-iqtisodiy muammo hamdir. Ayniqsa, suv resurslariga qaram bo'lgan hududlar (masalan, Amudaryo deltasida joylashgan yerlarda) cho'llanishning salbiy ta'siri aholining turmush darajasini pasaytirgan.

Bundan tashqari, sobiq Orol dengizining qurishi Qoraqum cho'lida sun'iy ravishda yangi cho'l hududi — Orolqum cho'lining paydo bo'lishiga olib keldi. Bu esa cho'llanishni nafaqat tabiiy, balki antropogen omillar ta'sirida kuchayayotgan jarayon sifatida baholash imkonini beradi.

Qizilqum va Qoraqum cho'llaridagi cho'llanish jarayonlari iqlim o'zgarishining aniq va og'ir oqibatlaridan biridir. Ushbu holatga qarshi quyidagi choralarni amalga oshirish zarur:

- Muqobil sug'orish texnologiyalarini joriy etish.
- Tuproqni barqaror foydalanish tamoyillarini rivojlantirish.
- Qurg'oqchil hududlarda moslashuvchan qishloq xo'jaligi tarmoqlarini rivojlantirish.
- O'rmonzorlashtirish va bioxilma-xillikni tiklashga doir milliy dasturlarni kengaytirish.

Cho'llanishga qarshi kurashda mahalliy aholi, ilmiy muassasalar va davlat organlarining hamkorlikda harakat qilishi eng muhim omillardan biridir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Karimov, A. Sh. (2022). *O'zbekiston iqlimi va ekologik xavfsizlik*. Toshkent: Fan.
2. UNCCD (2023). *Desertification in Central Asia*. United Nations Convention to Combat Desertification.
3. FAO (2021). *Land Degradation in Arid Regions*. Food and Agriculture Organization of the United Nations.
4. Gafurov, J., & Xojayev, T. (2020). *Cho'l hududlarida tuproq degradatsiyasi*. Samarqand: Zarafshon Press.
5. O'zbekiston Respublikasi Ekologiya vazirligi (2024). *Iqlim o'zgarishi bo'yicha hisobot*.